

LUKÁŠ FASORA

SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE V KULTURNÍM BOJI 1905–1914

Abstract:

This paper analyses the significance of the cultural struggle for Social Democracy in the Czech lands in the early 20th century from an ideological and tactical perspective and forms a connection between debates on the role of the socialists in the so-called cultural struggle and debates of the time concerning the position of Social Democracy and its role in society.

Key words:

Social Democracy, cultural struggle, religious politics, early 20th century

Účast sociální demokracie v kulturním boji nepochybně znamenala pro tzv. pokrokovou alianci značné posílení a naopak z vizitačních protokolů i pastýřských porad víme, jak velké nebezpečí pro autoritu církve s touto aktivitou socialistů spojovali katoličtí duchovní.¹ Cílem tohoto příspěvku je poukázat na některé rozpory a konfliktní linie, které byly s angažmá sociální demokracie spojeny či přímo kvůli nasazení velkého množství sil do kulturního boje přímo vznikly a to hlavně uvnitř strany samotné. V centru pozornosti tu stojí československá sociální demokracie jako politická reprezentantka většiny česky hovořícího dělnictva v Rakousku. Za periodizační mezníky byly zvoleny dvě důležité události, v nichž se protuly dějiny strany s „velkými“ dějinami, tj. bojem za všeobecné volební právo a začátkem první světové války. Samozřejmě s vědomím, že jak kulturní boj, tak angažmá sociální demokracie v něm jsou fenomény delšího trvání a v tomto smyslu je předložený text spíše sondou, která má na kratším

¹ F a s o r a , Lukáš: *Podoby socialistického antiklerikalismu – Halič, Tyrolsko a Morava v letech 1890–1914*, Církevní dějiny 10, 2012, s. 3–20.

časovém úseku poukázat na problémy, které sociální demokracie ve vztahu ke kulturnímu boji řešila generálně. Sociální demokracie se ve sledovaném období nacházela v dosti komplikované situaci a z tohoto pohledu je základní tezí příspěvku tvrzení, že tak vehementní a mohutné nasazení sil strany v kulturním boji bylo produktem její ideové a politicko-taktické dezorientace a vlastně v jistém slova smyslu „z nouze ctností“.

Před kterými problémy strana stála? Sociální demokracie měla za sebou v roce 1905 nepochybně úspěšnou kampaň za všeobecné volební právo pro muže, v roce 1907 se v tomto režimu konaly také první volby do říšské rady. Podařilo se mobilizovat statisíce členů a sympatizantů, proběhla mohutná generální stávka. Po tomto úspěchu a enormním vypětí ovšem strana jen velmi těžko hledala nové mobilizační téma pro okruh svých příznivců, voličů, ale i pro vlastní členy. Ti po vlně politizace z let 1905–1907 znatelně polevili v aktivitě a v podstatě přesunuli zodpovědnost za udržení a zlepšení pozic strany na politickém jevišti na její poslaneckou reprezentaci. Existovaly sice koncepty, které měly masu členstva znovu mobilizovat, žádný z nich se však neukázal dostatečně silným, aby straně přinesl zopakování úspěchu z let 1905–1907.² Na pozici strategických témat sociálnědemokratické politiky aspiroval boj za mír, proti drahotě a také – jako „třetí vzadu“ – boj s klerikalismem. Tři zmíněné konfliktní linie často splývaly, ve stranickém diskurzu se tedy hovořilo o boji s aliancí kapitalismu, militarismu a klerikalismu.³

Vážnou otázkou bylo, zda dokáže strana zmocit tuto nepřátelskou alianci silami svého parlamentního zastoupení. Spojený poslanecký klub sociálních demokratů všech národností Předlitavska sice disponoval 87 hlasy, byl sice významnou silou, ale také pouze jedním z klubů a jednou z politických veličin, které určovaly směr jednání sněmu. Naděje voličů v tzv. lidový parlament, spojené s mimořádnou vlnou politizace širokých mas obyvatelstva z let 1905–1907, byly tak vypjaté, že při realistickém pohledu na věc sociální demokracie nemohla dostát všemu, co v bouřlivých letech boje za volební právo naslibovala. Již po roce či dvou jednání „lidového parlamentu“ se u voličů dostavovalo zklamání, slibovaná lavina reformních zákonů nepřicházela.⁴ Postupující vrůstání sociální demokracie do parlamentní politiky také odhalovalo řadu rozporů v zájmech jednotlivých autonomních částí rakouské

² Podrobněji F a s o r a , Lukáš: *Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*. Brno 2010, s. 351 an.

³ F a s o r a , L.: *Podoby socialistického antiklerikalismu – Halič, Tyrolsko a Morava*, s. 3–20.

⁴ Velmi výstižně R a u s c h e r , Wilhelm: *Karl Renner. Ein österreichischer Mythos*. Wien 1995, s. 75; shrnutí dobové argumentace viz R e n n e r , Karl: *Die „Unfruchtbarkeit“ des Volkshauses*, *Der Kampf* 1.11. 1909, r. 3, č. 2, s. 54–59.

„malé internacionály“, zvláště výraznou se ukazovala konfliktní linie mezi zájmy nejpočetnějších rakouskoněmeckých sociálních demokratů a druhé nejpočetnější skupiny socialistů českých, ovšem doutnaly spory také mezi polskými a ukrajinskými soudruhy, italskými a rakouskoněmeckými atd. Jev, označovaný v dobovém diskurzu vídeňského vedení strany jako vstup nacionalismu do internacionálního dělnického hnutí, se projevoval obecnou preferencí jiných než vysloveně třídních zájmů sociálními demokraty, jimž dávala parlamentní politika více šanci na prosazení mj. v zájmových koalicích s dalšími stranami. Podobné rozmělnění třídní politiky, nebo častěji různé propojení národních a třídních zájmů, se stalo denním chlebem všech v parlamentu angažovaných sociálních demokratů, nejen českých, jak se snažili veřejnosti a zahraničním socialistům namluvit vídeňští soudruzi.

Zjevné ideové tápání sociální demokracie v Rakousku bylo kromě neřešených taktických a organizačních otázek také produktem ideové lability celého milieu. Marxova kanonická analýza kapitalismu se změnami kapitalistického trhu a posunem od tzv. gründerkého k tzv. monopolistickému, organizovanému či státem regulovanému kapitalismu nevyhnutelně zastarávala a přemýšlivějším a vzdělanějším socialistům již nedokázala poskytnout přijatelný výklad aktuální situace a hlavně – chybělo vodítko pro budoucnost. Zatímco hlavně francouzští, italští nebo ruští socialisté hledali definici své společenské a politické pozice v oblasti mimoparlamentní politiky, v přímé akci, rakouští socialisté se spoléhali na recepty německé sociální demokracie a jejího ideového vůdce Karla Kautského. A tento recept zněl – posilovat organizace, otevírat se masovému vstupu členů do strany i jejich satelitů a tím se vzdalovat vizi ideově sevřené, revolučně orientované strany připravené k rozbití kapitalismu a převzetí moci. Kautsky spoléhal na „*Grosser Kladderradatsch*“, nevyhnutelné zhroucení kapitalismu, o jehož načasování a průběhu však nebylo raději hovořeno.⁵

V evropské sociální demokracii se stále více ozývaly hlasy zpochybňující Kautského ideovou dominanci a orientaci na pragmatickou konsensuální politiku sociální demokracie vůči liberální levici nebo rolnickým a nonkonformistickým stranám. Vedle zatím málo známých osobností jako byl Lenin nebo italští teoretikové socialismu Antonio Labriola a Francesco Paolini, v Rakousku rezonovala kritika ze strany Rosy Luxemburg a postupně stále

⁵ Srov. např. S c h ö l e r , Uli: „*Despotischer Sozialismus“ oder Staatsklaverei*“? Die theoretische Verarbeitung der sowjetrussischen Entwicklung in der Sozialdemokratie Deutschlands und Österreichs (1917–1929). Teil I., Münster – Hamburg 1990, s. 45–47; podrobněji k roli Kautského u nás F a s o r a , Lukáš: *Dělnický byrokrat*. K jedné problematické sociální kategorii v českých zemích do roku 1914. In: *Vzdělavec nad hranicemi „provincionality“ – Uczony ponad granicami „prowincjonalności“*. Eds. A. Zářícký; J. Davidová Glogarová; M. Závodn. Ostrava 2014, s. 99–115.

známějšího Karla Liebknechta, stranického prominenta postupně se posouvajícího na pozice renegáta a jednoho z nejhlásitějších kritiků Kautského.⁶ Také v českém prostředí se začala rýsovat dělicí linie mezi socialistickými předáky preferujícími ad hoc společný postup českých stran s výjimkou katolíků jako protiváhu tzv. internacionální třídní politiky. Pod tímto zatím ne zcela jasným konceptem se skrývaly jednak tendence pochybující o účelnosti autonomního či zcela suverénního postupu českých sociálních demokratů, tedy pochybnosti rázu organizačně-taktického, jednak tu ale také bylo slyšet k revoluční akci a mimoparlamentní politice tendující síly. Ty správně viděly v národnostní otázce velmi účinnou protiváhu třídní politiky a obávaly se, že jakákoliv na národním konceptu postavená, byť zatím nesystémová spolupráce sociální demokracie s ne-dělnickými stranami přinese do hnutí ideový rozvrat a odklon od boje s klíčovým nepřítelem, kterým byl pro ně kapitalismus. V podstatě tu před socialisty stála otázka, kdo je ve zmíněné nepřátelské alianci kapitalismu, militarismu a klerikalismu hlavní protivníkem, a to se všemi konsekvencemi, které tato definice přinese.

V této nesnadné situaci je navíc třeba podtrhnout skutečnost, že sociální demokracie nebyla silou, která k veřejnosti mluvila jediným hlasem. Strana, původně vzniklá z tříště různých dělnických spolků a teprve při hainfeldském sjezdu 1888–1889 alespoň rámcově organizačně scelená, si s sebou ještě dlouho nesla mnoho znaků pluralismu. Tento se opíral o několik pilířů. Za prvé, strana, která si do štítu vepsala vizi svobodné lidské společnosti, neměla mnoho nástrojů k disciplinaci svobodné debaty a vyjadřování alternativních postů, byť se podobné kroky, zvláště v rakouskoněmecké části hnutí, stávaly postupně častějšími. Za druhé platil slavný výrok předsedy strany Viktora Adlera „*my máme soudruhy, ale nemáme členy*“, tj. obvyklé organizační principy byly ve straně vykládány dosti volně, neexistovala přesná evidence členů a ke straně tíhnoucích spolků, mj. proto, že členství ve straně bylo mnohdy oprávněně stále vnímáno jako nebezpečné a vůči státní moci, zaměstnavatelům atd. jako provokativní; ve straně byla silně přítomna tradice ilegální nebo pololegální činnosti.⁷ Třetím pilířem pak byl fakt, že na rozlehlém a sociálním pestrém území říše se sociální demokra-

⁶ B e r á n e k , Jan: *Rakouský militarismus a boj proti němu v Čechách*. Praha 1955, s. 121; H a u t m a n n , Hans: *Geschichte der Rätebewegung in Österreich 1918–1924*. Wien – Zürich 1987, s. 102; K ö n c z ö l , Barbara: *Märtyrer des Sozialismus*. Die SED und das Gedenken Rosa Luxemburg und Karl Liebknecht. Frankfurt am Main 2008, s. 76.

⁷ M a d e r t h a n e r , Wolfgang: *Die Entwicklung der Organisationsstruktur der deutschen Sozialdemokratie in Österreich 1889 bis 1913*. In: *Sozialdemokratie und Habsburgerstaat*. Ed. W. Maderthaner. Wien 1988, s. 34.

cie ocitala v nejrůznějších místních a regionálních vztazích a kontextech a z nich pramenil např. rozdíl v tendenci k nekompromisní třídní politice v některých baštách s jasnou dominancí strany (Kladno, Liberec, Brigttenau, Leopoldstadt, Ottakring, Wiener Neustadt) v kontrastu s maloměstskou opatrností a taktickým oportunistem jiných organizací se slabší pozicí ve veřejném životě (jižní a východní Čechy, východní Morava, Halič, Tyrolsko).⁸

Pozice kulturního boje jako relevantního tématu sociálnědemokratické agitace byla silnější tam, kde strana neovládala veřejný prostor, kde se nacházela v pozici slabší nebo dokonce okrajové politické síly a vedle malého hloučku pevných příznivců a členů strany musela usilovat o podporu labilní skupiny sympatizantů. Jejich vazba ke straně se s časem a místem měnila podle relevance témat, které sociální demokracie nabízela. Pro takto volně spolupracující příznivce byla nekompromisní třídní politika, o které hovořila stranická levice, z části nepochopitelná a z části nepřijatelná. Řadu vizí a kontextů socialistické ideologie pro ně představovala příliš rázný rozchod s tradičním světem a jako takovou ji odmítala či nechápala, zvláště vzhledem k ohledům na rodinu, zaměstnavatele, děti apod. a z části z nekompatibility vlastní vzdělanostní úrovně s teoretickými díly socialismu. V této situaci považovali místní představitelé strany a zvláště redaktoři krajských stranických listů za nosné, neprovokovat veřejnost a čtenáře agitací směřující k čelnímu střetu s veškerými konkurenčními silami na půdorysu třídní politiky a hledali spojence a témata, kterými bylo možno protivníky rozdělit.

Boj s klerikalismem byl v tomto smyslu na první pohled velmi dobrou taktickou volbou. Sám pojem klerikalismus či tzv. kulturního boje s klerikalismem byl do té míry flexibilní a fluidní, že jej bylo možno použít bez valných ideologických vazeb a mantinelů jako bič prakticky na každého, koho bylo aktuálně třeba v aktuální politické situaci napadnout. V souvislosti s výročími, zvláště výročím husovským, ale méně často i s výročími spojenými s Karlem Havlíčkem Borovským, Janem Ámosem Komenským nebo dalšími osobnostmi české reformace 14.- 17. století, byl napadán katolicismus ve svých veřejných aktivitách. Většinou ani ne v těch, které byly přímo spojeny s regionem či místem, ale šlo o útoky na údajné generální směřování katolické církve proti tzv. silám pokroku, vedených pochopitelně nejprogresivnější silou, tedy sociální demokracií. Sociálnědemokratické listy tu dokázaly vykreslit římskokatolickou církev ve velmi temných barvách, přičemž systematicky byl zamlčován civilizační a kulturní přínos katolicismu pro evropskou civilizaci a také pro konkrétní region či kraj.

⁸ F a s o r a , L.: *Podoby socialistického antiklerikalismu*, s. 3–20.

Naopak byly zveličovány a generalizovány případy, ať už skutečné nebo konstruované, kdy se katolická církev a její představitelé postavili silou proti názorům a osobnostem představujícím jakoukoliv alternativu vůči tradičnímu modelu uspořádání společnosti a konzervativně-katolickému světonázoru. Protože v místních poměrech bylo obvykle poměrně obtížné nalézt vhodnou látku s dostatečným mobilizačním potenciálem, listy si vypomáhaly přenosem schémat o údajné reakční roli katolicismu z jiných regionů a často také z ciziny. Místní údajní mučedníci pokroku, velmi často učitelé, se často zdráhali poskytnout svou kariéru a životní příběh tisku všanc pro potřebu tzv. boje s klerikalismem, byť se třeba do nějakého konfliktu s církví dostali. Jak také ukazovala řada případů, u mnoha osobností kromě toho také hrála roli skutečnost, že při bližším ohledání případu se tu hranice dobra a zla, demokracie a diktatury atd. nekryly tak docela s hranicí klerikální vs. pokrokové síly. Příkladem podobných komplikací byla aféra Josefa Švehly (1861–1934), učitele ve Starém Táboře (dnes Sezimovo Ústí), regionálně velmi známé osobnosti s rozsáhlou vlastivědnou činností, spojené mj. s objevováním husitské minulosti jižních Čech a s vykopávkami na Kozím hrádku. V tomto smyslu se nucené přeložení známého nadučitele na jiné místo jevílo být mstou katolických sil za jeho „husitismus“. Ale v regionu se vědělo, že situace tak docela není výsledkem intrik katolických hodnostářů, i když části z nich Švehla nepochybně také ležel v žaludku. Počátky útoku na Švehlu přišly totiž od vedení města Tábora, t.č. pevně ovládaného mladočechy, a v pozadí stály spíše osobní než ideologické spory.⁹ Sám Švehla byl nejspíše především zapálený vlastivědný pracovník, než politik a bojovník za tzv. pokrok, a nebylo divu, že se od snah o postavení své osoby do středu antiklerikální kampaně distancoval. A byl v něm také kus oportunisty, vždyť během světové války vedl delegace učitelů deklarujících v katolicko-konzervativním duchu věrnost c.k. válečnému úsilí, aby krátce po převratu stál u bojovné republikánské deklarace žádající plnou laicizaci školy.¹⁰

Tisk v protiklerikálních kampaních proto raději užíval tzv. aféry pokrokových učitelů, jejich kontexty byly v naznačeném ohledu jednoznačnější a hlavně již jen vzhledem ke geografické odlehlosti čtenářstvu méně známé a proto vhodnější k propagandistické práci, výsadní místo si tu držely např. aféry Konečného, Judova nebo Wahrmondova.¹¹ Pokud i tyto časem ztrati-

⁹ *Denunciace proti učiteli Švehlovi*. Jiskra 20.5. 1908, r. 6, č. 21, s. 5; *Před soud české veřejnosti*. Tamtéž, 1.4. 1908, r. 6, č. 14, s. 1.

¹⁰ Státní okresní archiv Tábor, Učitelská jednota Komenský A169, k. 1, kniha 1, i.č. 1, s. 33; *Učitelský věstník*, Tábor 28.3. 1919, r. 53, č. 13, s. 1.

¹¹ Podrobněji k afěrám B a l í k , Stanislav a kol.: *Většinový systém pro sněmovní volby?* České zkušenosti a debaty. Brno 2013, s. 34–42.

ly na mobilizační síle, byly používány aféry zahraniční, mezi nimiž si čelní místo získala poprava katalánského anarchisty a volnomyšlenkáře Francisca Ferrera (1859–1909) nebo antiklerikální skandály ve Francii či Belgii.¹²

Čelní útok proti údajnému klerikalismu však postupně v sociálnědemokratickém tisku ztrácel na významu. Důvody byly nasnadě: opravdových a křiklavých projevů zvučle katolické církve v regionu obvykle nebylo příliš mnoho k mání. I v jižních Čechách nebo na jihovýchodní Moravě existovaly v obecních nebo okresních zastupitelstvech síly, účinně chránící politikou pluralitu a bránící se případnému zneužívání moc ze strany katolické církve, podobná situace byla ve velké většině místních a zvláště okresních školních rad, kde si ve městech dobré pozice držely hlavně síly spojené s mladočechy a na venkově s agrárníky. Katolický tábor tu byl obvykle v menšině a opíral se o virilní členství katolických farářů v místních školních radách, v okresních radách byla pozice katolíků ještě složitější, zvláště v Čechách. Za této mocenské konstelace se sociálnědemokratickému tisku pro efektivní a v místních reáliích dobře ukotvené kampaně prostě nedostávalo mnoho materiálu. Např. v jižních Čechách, údajné baště klerikalismu v Království, se zjevně nedostávalo osobností a institucí, které by do role nositelů reakce bylo možno jednoduše dosadit – oblíbeným terčem útoků bylo několik katolických poslanců zvolených v regionu, pokud šlo o institucionální ukotvení, byla jen neurčitě zmiňována síť údajných vazeb mezi několika kláštery (Milevsko, Želiv), několika aristokratickými rodinami (zvl. hrabata Paar na Bechyni) a několika aktivními, obvykle mladšími venkovskými faráři přispívajícími do katolického tisku.¹³

Přesto nebyl pro nedostatek konkrétních protivníků boj s klerikalismem ukončen a z jistého úhlu pohledu nabýval chimérickou a dosti pokleslou podobu. Sociálnědemokratický tisk tu totiž sdílel strategii s tiskem pokrokového hnutí, tedy tzv. liberální levice, a s oblibou hledal spojence údajného klerikalismu v řadách tzv. pokrokové fronty. Tedy upozorňoval na oportunistický postoj mnohých význačných aktérů kulturního boje, samozřejmě výhradně těch z konkurenčních táborů tzv. pokrokové koalice. Zde se nabízelo témat nepočítaně, vždy jen zřídka kdo z čelních bojovníků s politickým katolicismem nebo tzv. klerikalismem skutečně také důsledně vystoupil z církve či při zastávání veřejného úřadu důsledně a efektně zpřetrhal všechny kontakty s představiteli katolicismu. Pokud zůstaneme u příkladů z regionu jižních Čech, byli tu tak jako i jinde zvláště oblíbeným cílem

¹² Typické ukázky radikální interpretace srov. *Inkvisice ve 20. Století*. Zář, 14. 10. 1909, s. 3; *František Ferrer, mučedník svobody, oběť inkvisice*. Zář, 21. 10. 1909, s. 1; ukázka věcnějšího postoje *Po tragedii montchuičské*. Právo lidu, 15. 10. 1909, s. 1–2.

¹³ F a s o r a , Lukáš: *Táborsko antiklerikální? K postavení města a regionu v dobovém „kulturním boji“ 1890–1918*. Táborský archiv 16, 2013, s. 27–43.

hledání oportunistů v řadách zastánců pokroku mladočeši, které držba moci a nutnost provádět pragmatickou politiku v čele měst, okresů, ve vládě atd., nutila k mnohým kompromisům. Listy sociální demokracie i liberální levice upozorňovaly, že mladočeské vedení města Tábora se v reprezentativní sestavě zúčastnilo vítání biskupa a naopak se pouze vlažně a neoficiálně setkala s představiteli světového kongresu Volné myšlenky. Oblíbeným terčem posměšků bývaly oslavy husovského výročí, které se v režii mladočechů často stávaly spíše zábavním podnikem s ohňostrojem, prodejem cetek a nemírnou konzumací alkoholu, než duchovní akcí odkazující na údajné husitské kořeny české národní emancipace. Z tiskových útoků socialistického tisku na mladočeské quazi-pokrokáře tu příznačně zcela vyprchal třídní étos. O tom, že mladočeši jsou v oficiální stranické ideologii pojímáni jako hlavní strana českého kapitalismu, se v textech nedočítáme skoro nic, ideová práce sociálních demokratů se tu rozmělnila ve sporech o to, který ze sousedů je či není matrikovým katolíkem a který při cestě ze slavnosti na Kozím hrádku přebral a který ne.

Už v roce 1906 se proti podobnému rozmělnění sociálnědemokratické ideologie a politiky ostře postavil Bohumír Šmeral (1880–1941), jeden z hlavních ideologů české sociální demokracie. Vytkl sociálním demokratům především spolupráci se spolkem Volná myšlenka a vůbec bezvěrečným hnutím, přičemž jeho argumentace byla příznačná pro dobovou levicovou avantgardu: budoucnost strany je v návratu k „opravdovému“ marxismu a třídní politice bez kompromisů, která jediná může přinést zvrát poměrů a nastolení socialistické společnosti, prosté nejen klerikalismu, ale všeho vykořisťování a zneužívání člověka člověkem. Pokud se socialisté upínají k boji s klerikalismem, bojují podle Šmerala vlastně pouze s jednou z hlav hydry vykořisťování, odvracejí se od skutečných cílů hnutí a navíc si pro tento boj vybírají špatné spojence mezi laickou a tzv. pokrokařskou buržoazií, s níž je spolupráce kontraproduktivní, neboť její boj za pokrok zůstává vždy na poloviční cestě a nesměruje k nastolení skutečné beztřídní společnosti.¹⁴

Šmeralova kritika – příznačně pro českou sociální demokracii, jíž dlouhodobě chyběla hlubší teoretická diskuse o vlastních cílech a taktice – nevyvolala ve straně nějak dramatické napětí a ani nepřiměla hlavní socialistické aktéry antiklerikální ke změně postojů. Ale Šmeralovo expoé přesto představovalo jeden ze střípků, z nichž se postupně skládal ideový profil socialistické levice, nespokojené s dobovým směřováním strany a hledající alternativu. Dalším z podstatných textů byla práce Edmunda Buriana

¹⁴ Š m e r a l , Bohumír: *Kdo jsou a co chtějí sociální demokraté?*, Praha 1906, zvl. s. 68, 157; podrobněji ke kontextům K u d l á č , Antonín: *Příběh(y) Volné myšlenky*. Praha 2005, s. 32–34.

z roku 1910, která rovněž varovala před „*změšťanštěním*“ sociální demokracie a volala po „*opravdovém*“ marxismu.¹⁵ Šlo o díla u nás sice vcelku ojedinělá, ale v mezinárodním srovnání dosti četná, mj. se Burian ve svém spise hojně odkazoval na německou marxistickou levici a zvláště práce nizozemského teoretika socialismu Antona Pannekoeka (1873–1960). A to obě díla představovala pouze předeheru pro práce, které mj. mnohou argumentaci zastoupenou u Šmerala a Buriana opakovaly: spis Rudolfa Hilferdinga *Finanční kapitál* (1910) a slavný Leninův text *Imperialismus jako poslední stadium kapitalismu* (1916).

Oba spisy mířily proti parlamentní realistické politice sociální demokracie. Hilferding dokazoval, že propojení zájmů státu a kapitálu dosáhlo stadia, kdy nelze očekávat, že by sociální demokracie mohla stát nějak zásadním způsobem využít pro svůj cíl „zkrocení“ či „přemožení“ kapitalismu cestou legislativních reforem. Pro socialisty v Rakousku byl tento spis v kontextu místních poměrů jasným varováním a důležitým teoretickým základem pro tezi, že údajnou alianci kapitalismu, militarismu a klerikalismu nelze zdolat jinak než čelním střetem mimo parlamentní lavice, tj. separátně vedený boj s klerikalismem bok po boku s politickými silami reprezentujícími českou buržoazii nemá smysl. Leninův spis z roku 1916 mířil hlavně proti zastáncům „vrůstání“ sociální demokracie do národní politiky, což se konkrétně projevovalo tzv. hradními míry ve Francii a Německu, které sociální demokracii postavily do jedné řady podporovatelů válečného úsilí své země. Lenin ovšem na rozdíl od Hilferdinga nechtěl oslovit primárně odborníky a socialistické teoretiky, ale cílem byla politická deklarace, s jazykem jízlivým, agresivním a hlavně v toku argumentace nezdržovaným komplikovaným předkládáním tezí s vědeckou argumentační podporou. Lenin sděloval zjevené pravdy o konci kapitalismu. V čem je ovšem Leninovo dílo mimořádně působivé, je převedením dobových problémů sociální demokracie a ideově-taktických nejasností na jediný pojem, sloužící jako absolutní měřítko, totiž na problém imperialistické války. Ta je na místo kapitalismu jako u Hilferdinga, nebo pojmu pravého marxismu jako u Šmerala a Buriana v samém centru Leninových úvah. Tímto krokem Lenin zasáhl uzlové body myšlení nespokojenců a kritiků předválečné politiky evropských sociálních demokracií a příkře rozdělil svět na zastánce zla a dobra: tj. ty, kdo se tak či onak podíleli na válce a ty, kdo ji od počátku důsledně odmítali i za cenu vlastní stigmatizace a obětí.¹⁶

¹⁵ B u r i a n , Edmund: *Problem československé sociální demokracie*. Brno 1910, zvl. s. 5, 9, 17; znovu B u r i a n , Edmund: *Válka a světová politika kapitalismu*. Brno 1913, s. 10.

¹⁶ L e n i n , Vladimír I.: *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu*. Praha 1949, ke vztahu k Hilferdingově interpretaci zvl. s. 9–11; analyticky Z i e s e m e r ,

Podobná argumentace – byť si o míře sledování a chápání zvláště teoretických debat v prostředí českého socialismu nemůžeme dělat iluze – měla dopad pro úvahy o další politické taktice a ideových základech strany hlavně v baštách levicového socialismu v českých zemích. Šlo v prvé řadě o Kladensko, které se již přinejmenším dekádu před začátkem světové války vymykalo běžným standardům fungování sociálnědemokratického milieu, dále o Hodonínsko a některá brněnská a pražská předměstí. Také německá krajní levice měla v českých zemích svá centra, zvláště Liberec, ale také Aš nebo Podmokly.¹⁷ Mezi levicovými radikály českého a německého jazyka do roku 1914 patrně nefungovaly výraznější systémové vazby, k těsnější spolupráci došlo až na sklonku světové války pod vlivem ruských událostí. Argumentace kladenských radikálů ve věci boje s klerikalismem byla příznačná – ve městě a regionu je problém v podstatě vyřešen, katolické síly zmizely z veřejného prostoru a jejich příznivci jsou v hluboké defenzivě. Nastal nyní čas pro hlubší kulturní práci a vymýcení posledních zbytků konzervativního myšlení, hlavně u starších generací dělnictva, a přichází doba čelního střetu s kapitalismem ženoucím svět do války.

Ani směr zastánců kulturního boje v rámci národní pokrokové koalice však argumentačně nezahálel. V centru jeho argumentace stála myšlenka, že osvobození dělnictva je možno dosáhnout jedině na platformě národního osvobození, přičemž sociální změny měly být součástí tzv. národní revoluce, projevující se mj. v konečném zúčtování s klerikalismem jako českému národu nepřátelským fenoménem. Národně orientovanou sociálnědemokratickou pravici reprezentovali zvláště František Modráček a Josef Hudec, kteří se od počátku zdráhali přijmout internacionální, revoluční a třídní koncept zúčtování se silami bránícími pokroku, tj. mimo jiné s klerikalismem, v obavě, že jednou z obětí takto koncipovaného zúčtování bude také tzv. česká otázka.

Z pohledu českých sociálních demokratů kolem Františka Modráčka bylo Hilferdingovo dílo poznamenáno hlavně skutečností, že autor příkře odmítl myšlenku na Vídní autonomní československé sociální demokracie. Modráček a zvláště Hudec při vědomí této skutečnosti nedokázali Hilferdingovy teze vnímat v přiměřeně širokých kontextech a soustředovali se pouze na jejich nacionální rozměr a osobní animozitu vůči autorovi.¹⁸ Také Edmund Burian

Bernd: *Karl Marx für jedermann*. Der erste Denker der Globalisierung. Frankfurt am Main 2012, s. 193–196.

¹⁷ F a s o r a , Lukáš: *Die sozialistische Arbeiterjugend auf der Suche nach dem alternativen Weg*. Linksradikale Revolte in den böhmischen Ländern 1900–1920. In: *Einhundertfünfzig Jahre Rückständigkeit? Wirtschaft und Wohlstand in Mitteleuropa von 1867 bis zur Gegenwart* Ed. Ch. Walsch. Herne 2013. s. 92–111.

¹⁸ H i l f e r d i n g , Rudolf: *Die Gesamtpartei ist tot, es lebe die Gesamtpartei*, *Der Kampf* 1.10.1911, Heft 1, Jg. 5, s. 13–19; H u d e c , Josef: *K inšpruckému sjezdu*,

byl v tomto světle vnímán nikoliv jako pozoruhodný a inspirativní socialistický teoretik, ale jako zaprodanec vídeňského centra strany.

Postoj sociálních demokratů k otázce kulturního boje tak byl v předvečer světové války velmi rozpolcený a nejednoznačný. Za fasádou četných výpadů a karikatur, kterým katolický tábor častoval sociálnědemokratický tisk, se skrývala velká míra nejistoty co do cílů a politicko-taktických souvislostí účasti v kulturním boji. Bylo nepochybné, že kulturní boj není pro sociální demokracii hlavní náplní její činnosti a porážka údajného klerikalismu hlavním cílem. V tom, co však je cílem strany a jaká je vlastně její hierarchie cílů a hodnot však panovala nejistota. V tomto světle se jeví zlomem válečná zkušenost, vliv událostí v Rusku a nejvíce vznik čs. státu, které zásadním způsobem tříbily postoje socialistů k fenoménu kulturního boje až k meziválečnému rozdělení na sociálnědemokratickou a komunistickou část hnutí. Postoj k ideovým a taktickým otázkám souvisejícím s náboženstvím, mj. otázka spolupráce s katolickými silami a pozice náboženství v budoucí socialistické společnosti, pak byly významným dělítkem po celé následující období.¹⁹

SOCIAL DEMOCRACY IN THE CULTURAL STRUGGLE 1905–1914

This paper analyses the position of Social Democracy in the Czech lands in its fight against clericalism and religion prior to the First World War. The author points out the ideological difficulties the Social Democrats had in defining their own role in historical development, especially in terms of how they saw their social role, as well as the tactical confusion in the party's political work and the significant regional differences in the movement's level of development. In this light, the cultural struggle is interpreted as a relatively simple way of mobilizing supporters, as a phenomenon which reflected an alliance of enemy forces imagined by the Social Democrats rather than a real political threat to a movement that was gathering in strength, as was the case for Social Democracy in the Czech Lands. However, the price for Social Democracy's engagement in the struggle with clericalism was cooperation with the bourgeois liberal left and representatives of the Agrarian movement, which further accelerated the debates and doubts about the unity of the party in issues of class and interests, leading to a crisis prior to 1914.

Akademie 1912, r. 16, č. 1, s. 13–18; B u r i a n , Edmund: *Theorie nadhodnoty*, Akademie 1910, r. 15, č. 1, s. 23–24; M o d r á č e k , František: *Otázka národnostní a militarismus*, Akademie 1910, r. 14, č. 1, s. 3–18; T ý ž : *Jest nyní dražota stálá nebo přechodná*, Akademie 1912, r. 16, č. 1, s. 3–13, č. 3, s. 95–103; T ý ž : *Krise socialismu u nás*, Akademie 1913, r. 18, č. 1, s. 15–18.

¹⁹ Studie je výstupem z grantu Papežství, kurie a katolická církev v českých zemích 1820–1938. Vzájemné vztahy, česká specifika a fenomén ultramontanismu (GAČR, P 410, 15-1709S). Autor za tuto podporu děkuje.

